

Kiss Lajos András

A LUSTÁLKODÁS VÉDELMÉBEN 4.

KAZIMIR MALEVICS ÉS BERTRAND RUSSELL

2024-01-27 | ESSZÉ

Giorgio Agamben a *Hatalom és dicsőség. A gazdaság és a kormányzás teológiai eredete* ^[1] című munkája a politikai hatalom legfontosabb dilemmáját járja körbe: voltaképpen mi rejtőzik a hatalom titokzatos ereje mögött, illetve miként lehet ennek a misztikus képességnek a mindennapi életben tapasztalható működési mechanizmusait „valóságúen feltárni”, és a „racionális fogalmi keretbe illesztett igazságokat” megosztani a többi emberrel? Kétségtelen, a kérdés évezredek óta

foglalkoztatja a politika iránt érdeklődőket, az olasz filozófus pedig egyik nyilvános eszmecseréjében – szentpétervári filozófusokkal 2018-ban – tömören összefoglalta könyve legfontosabb megállapításait.

különös irányítógépezet

Már a keresztény egyházatyák úgy látták, hogy a *titok ökonómiája az ökonómia titkában* rejlik. Isten megteremti a világot, előrehaladását és majdani végkifejletét a

teremtés pillanatában látja, de szándékosan nem avatkozik az eseményekbe. A politikai struktúra voltaképpen két elemből áll: létezik az isteni eredetű *teremtő* vagy *törvényhozó* hatalom, illetve az emberi világ lehetőségeihez mért hatalmi forma, az úgynevezett *végrehajtó* hatalom. „Könyvemben próbáltam bemutatni, hogy ez a kettős struktúra a politikai projektben megfelel a *királynak lenni – kormányozni* viszonyrendszerének, vagyis annak a különbségnek, ami a király (aki 'uralkodik', de 'nem kormányoz') és 'a végrehajtók' (akik praktikus ügyekkel foglalkoznak, de 'nem uralkodnak') szerepkörei között található. Másképpen fogalmazva: a törvényhozó és a végrehajtó hatalom különbségéről van szó.” [2] A hatalom tehát leképezi ennek a különös irányítógépezetnek a kettős struktúráját: az általános törvényt, illetve a partikuláris feladatok vezérlését. Az utóbbi az átlagember számára közvetlenül is érzékelhető. A végrehajtó hatalom az univerzális érvényességű, de praktikusan üres „isteni ökonómiát” a mindennapok „próza”, elsősorban gazdasági szükségleteihez igazítja – néha sikeresen, máskor nem. A hagyományos politikai filozófia elsősorban azt vizsgálja, amit Michel Foucault *univerzáléknak* nevezett: a törvényt, a szuverenitást, az államot. A politikai filozófia tárgyai szinte mindig ezek az általános fogalmak voltak. „Ezzel ellentétben az én kutatásaim eredményei azt mutatták, hogy a politika valódi titka vagy rejtett centruma korántsem a szuverenitás, hanem a kormányzás; nem Isten, hanem az angyal; nem a császár, hanem a miniszter; nem a törvény, hanem a rendőrség. Pontosabban fogalmazva az az univerzális gépezet, amelyet ez a két elem alkot.” [3] Az uralkodás és a kormányzás különbsége egyszerre szimbolikus és gyakorlati jelentőségű. A *dicsőség* az uralkodást illeti meg, míg a világi (azaz praktikus) kormányzás – jó esetben is – csak a *szolid elismerésre* tarthat igényt. Ennek a megkülönböztetésnek a „gazdasági jelentőségét” a középkor keresztény

teológusai és filozófusai is felismerték. Az isteni vagy uralkodói attribútumnak tekinthető dicsőség a nem-cselekvéssel, pontosabban a *semmittevéssel* azonosul. Isten megteremtette a világot, illetve a király felült a trónra, és ezzel nagyjából véget is ért a munkája. A dicsőségnek nincs ökonómiája! „A dicsőség számomra valamiféle függöny, amely ceremoniális csillogásával elfedi a hatalom semmittevésének aspektusát, amelyet a mi vallási és politikai kultúránk nem képes végiggondolni. *Ez a nem-cselekvés szinte elgondolhatatlan valami, legalábbis a mi politikai és vallási hagyományunkon belül.*” [4] Ez a különös rejtély megjelenik Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás munkáiban is. Például Aquinói *Summa Theologiae* című művében az olvasható, hogy a végítélet napját követően sem az Isten, sem a megváltott lelkek nem csinálnak semmit a mennyországban. Pontosabban: egyedüli feladatuk, hogy Isten dicsőségét hirdessék. Ellenben a bűnösök a pokolban nagyon is „tevékeny életet” élnek. „Amíg a mennyországban az angyalok felmentést kapnak minden korábbi kötelezettségük végzése alól, addig a pokolban a bukott angyalok továbbra is folytatják szomorú kötelezettségeik teljesítését.” [5] De ha a megváltott lelkeknek a mennyországban az idők végezetéig a semmittevés lesz az osztályrészük, akkor – bármennyire profánul hangzik – mégiscsak meg kell kérdezni: „hogyan nem öli meg a mennyország lakóit az unalom”? Aquinói Szent Tamás jobb híján arra jut, hogy az üdvözültek a mennyországban, a Szentháromság Istenének magasztalásán túl, azzal töltik idejüket, hogy – mintha egy soha véget nem érő tévésorozat nézői lennének – a *pokolban lévők szenvedéseit figyelik.*

Miután az üdvözültek és az angyalok sorsa valamiképpen elrendeződik a mennyországban, a valódi figyelemnek az ördögre kell irányulnia, mondja Agamben. Hiszen az ördög az „isteni ökonómia” valódi ágense, mert ő az, aki állandó munkára kényszeríti a bűnös lelkeket, és nemcsak a pokolban szenvedőket, hanem talán a földlakókat is. Pontosan ezt a feladatot végzi el a modern, szekularizált kapitalizmus gazdaságfilozófiája! Noha sokáig azt hittük, hogy a büntörténetben létezik valamilyen

határ vagy végső pont, csakhogy „(...) a modern gazdaság már nem vesz tudomást a korlátokról; a végtelenségig kívánja fokozni a termelést.” [6] Bizonyos értelemben mi már olyan világban élünk, amely túlélte saját pusztulását is.

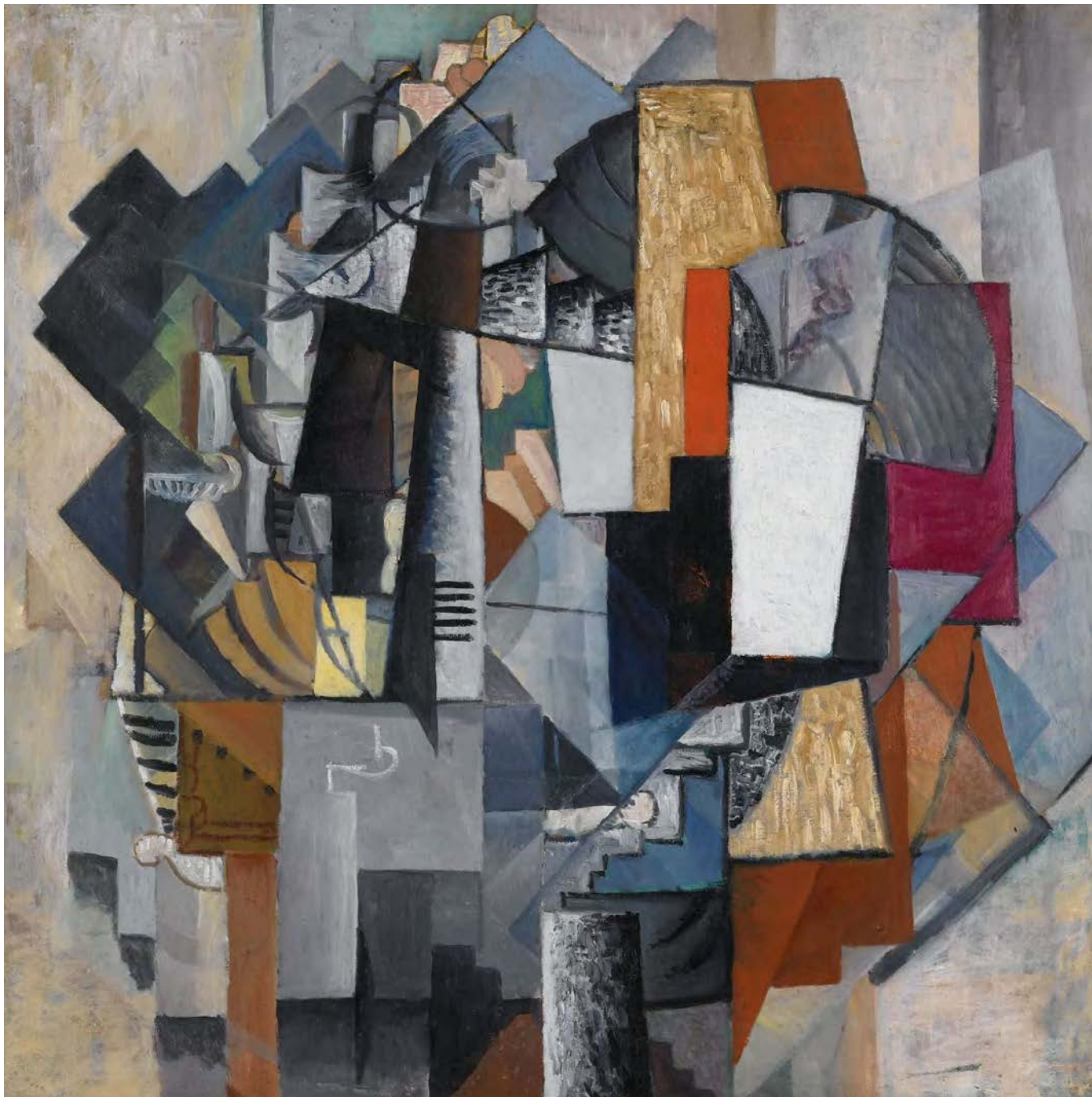
A munka és a semmittevés kapcsolatán töprengve érdemes egy pillanatra megpihenni, és feltenni a kérdést: biztos, hogy csak a kapitalizmusban újjászületett, látszólag racionális elveken nyugvó munkakényszer tekinthető a földi pokol ideális manifesztációjának, és így a világ minden bajáért ezt a rendszert kell a vádlottak padjára ültetni? Korántsem! Ugyanis a munka és/vagy semmittevés dilemmája már a létező szocializmus első éveiben is számos gondolkodó érdeklődését felkeltette. Ennek legjobb példája Kazimir Malevics *A lustaság mint az emberi lét valódi igazsága* című esszéje, amelyet a modern avantgárd festészet egyik legjelentősebb képviselője 1921-ben (vityebszki tartózkodása idején) vetett papírra. Malevics esszéje – más munkáival együtt – a húszas évek közepén Nyugatra került, és először 1928-ban jelent meg Dániában, angol fordításban. Az eredeti, orosz nyelvű változat csak egy fél évszázaddal később, 1994-ben jelenhetett meg Oroszországban. A tartalmas utószót az orosz kultúrát kiválóan ismerő svájci esztéta, Felix Philipp Ingold írta. [7]

minden bűnök forrása

Malevics kiindulópontja a „szocializmus építésének” kezdeti szakasza, amelyet éppen akkoriban hirdettek meg Szovjet-

Oroszországban, és a világnézeti dilemmák

nyomban előkerültek. Hiszen az új rendszer ideológiája számára alapvető volt, hogy látványosan megkülönböztesse magát a kapitalizmustól és a keresztény világnézettől. Az új és minden tekintetben „progresszív ideológiának”, jelesül a marxizmusnak, mindenképpen eredeti választ kellett adnia az emberi lét értelmét firtató kérdésekre. Csakhogy ez nem bizonyult egyszerű feladatnak. Vajon továbbra is a „tétlenség minden bűnök forrása”? A szocializmusban is a munkát kell dicsőíteni, nem inkább a lustálkodást? „A munka szükségességét hirdető keresztény felfogás, hogy 'arcod veritékével keresed kenyeredet', illetve: „aki nem dolgozik, ne is egyék”, egyértelmű utalások az Ószövetségre és Pál apostolra, és ezért meglehetősen kínos lett volna az újtípusú szocialista munkaerkölcsöt ezekre a prófétai szövegekre alapozni.” [8]

Malevics megközelítésének meghökkentő eredetisége, hogy radikálisan szembefordul a munkát így vagy úgy dicsőíteni szándékozó felfogásokkal, és amellet érvel, hogy a szocialista társadalomban éppen a lustálkodást és a semmittevést hasznosabb időtöltésnek kellene tartani, mint a munkát. „Mindig furcsa érzés fogott el, amikor rosszalló megjegyzéseket hallottam vagy olvastam ennek vagy annak a kormánytagnak vagy a rokonságomhoz tartozó embernek a lustaságáról. 'A lustaság minden rossz anyja' – így bélyegezte meg az egész emberiség és külön-külön minden nemzet ezt a sajátos emberi viselkedést. A lustasággal szembeni vádaskodás mindig

is igazságtalannak tűnt számomra. Végére is miért történhetett, hogy a munkát folyton magasztalták, a dicsőség trónusára ültették, míg a lustálkodást és a lustákat rendre pellengérré állították, megszegyenítették? Mindenki természetesnek tekintette, hogy a dolgozóknak az elismerés, a dicsőség, az ünneplés és a kitüntetés lehet az osztályrészük. Úgy éreztem, hogy ennek éppen fordítva kellene lenni: a munkát kellene kiátkozni, ahogyan a paradicsomról szóló legendák is tanítják (...).” [9]

Sajnos, a mindennapi életben nem a „paradicsom logikája” érvényesül, írja Malevics, ezért „megkísérli” ennek a nagy hagyományú defektusnak a valódi okait feltárni, s ehhez szerinte a lustaság fogalmának történeti-szemantikai elemzése lehet a leghasznosabb eszköz. Képzeljünk el egy szakácsot, aki finom ételek tucatját készítette el, és az ételekkel teli fazekakat más és más fedővel borította le. De egyszer figyelmetlen volt, és összekeverte a fedőket, a végén már maga sem tudta, milyen étel van az egyes fedők alatt. Ugyanez történt azzal a fedővel is, amelyre „a lustálkodás minden bűn anyja” feliratot festették. Pedig nincs veszélyesebb megőrzés, mint ha valakit lustának neveznek. A közgondolkodás szerint a lustaság maga a lét halála, és csak a dolgozó embernek van reménye, hogy egykor talán üdvözülni. Mi, emberek, bizonyosan a haláltól félünk a legjobban, és ennek elkerülésére minden lehetséges eszközt bevetünk. „Ez az oka, hogy a szocializmus rendszere, amely a kommunizmushoz vezető útként határozza meg magát, minden korábbi rendszer ellen harcol, és ebből fakad meggyőződése is, hogy az egész emberiségnek a munka fáradságos útját kell járni, amiből az is következik, hogy egyetlen ember sem maradhat tétlen. Ezért mondhatta ki a rendszer legkegyetlenebb törvénye, hogy 'aki nem dolgozik, ne is egyék', és a kapitalista szisztémát is azért üldözi, mert az állítólag lusta embereket termel. Így a munkát végző emberre rótt isteni átok a szocialista rendszerben valódi áldássá lényegül. Ezt az áldást aztán mindenkinek el kell fogadnia, különben éhen hal.” [10]

A szocialista rendszer kifejezett szándéka, hogy minden emberrel éreztesse a halál közvetlen jelenlétét, amit úgy érhet el a legkönnyebben, ha a dologtalanokat hagyja éhen veszni. Ez ugyan kegyetlenség tűnő megoldás, de bizonyos értelemben racionális, hiszen nem nehéz belátni: „ha ma nem dolgozom, holnap éhen fogok halni”. Isten emberre mért átka tehát a „Munka Szocialista Rendszerében” áldássá lényegül át, és mindenki jobban jár, ha ennek az áldást osztó kéznek rendeli alá magát, különben bizonyosan pusztulás vár rá. Úgy tűnik, írja

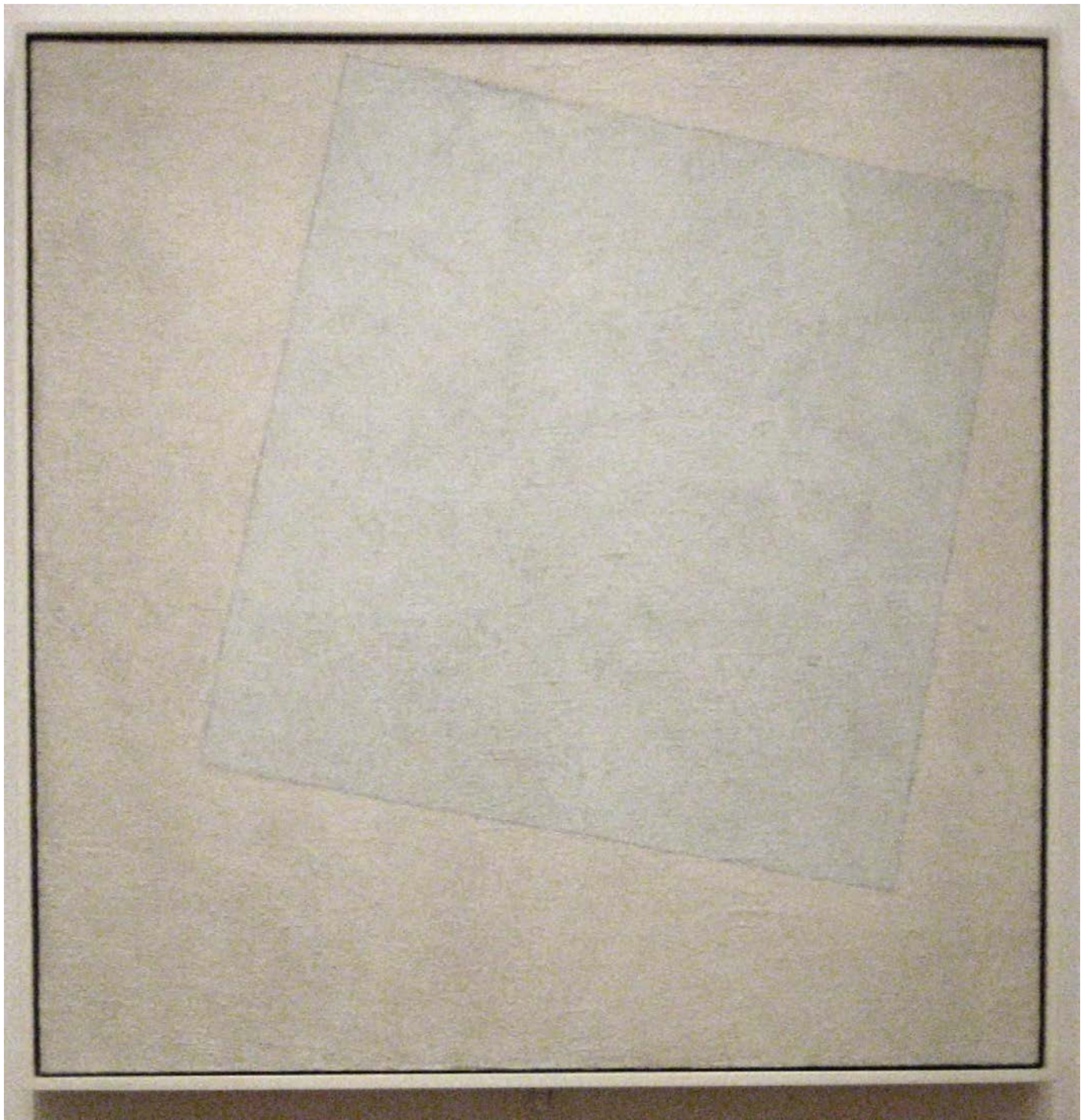
Malevics, hogy a munkalapú szocialista rendszert az egyéni és kollektív halálfélelem mozgatja. Ugyanakkor a szocialista munkarendszer a kollektív megváltás reményét is magában foglalja: ha az egész emberiség a szocializmus építésének útját választja, a gazdaság teljesítőképességének nem lesznek határai, és idővel az egész emberiség jólétben és biztonságban élhet. Kétségtelen, hogy ennek a felfogásnak, amely nemcsak az egyénnel, de az egész emberiséggel is törődik, sok mindenben igaza lehet. „A kapitalista rendszer is garantálja a munkához való jogot és a szabadságot, illetve a bankban tartott pénz gyarapodását, amelyet a jövőbeli 'lustálkodás' biztosítékának tekint, mivel feltételezi, hogy a szinte ellenállhatatlan pénz mindenkit képes elcsábítani, mivel ez hozza el a lustálkodás boldogságát, amiről mindnyájan álmodozunk.” [11] Ez meglehetősen gyakorlatias észjárás, állítja Malevics. Való igaz, a pénz lényege, hogy már maga is egy „darabka lustaság”. Aki a legtöbbet gyűjti össze belőle, annak van a legnagyobb esélye, hogy tartós boldogságban éljen. Az elvont doktrínák megszállottjai, akik az „emberiség szolgálatára szegődtek”, ezt persze nem így gondolták. Ők találták ki a „lustaság minden bűn anyja” stigmát is. De ezeknek az embereknek a tudattalanjában még más is rejtőzött, nevezetesen az a törekvés, hogy minden embert egyenrangúvá tegyenek a munkában. Csakhogy az ambíciót másképpen is meg lehet fogalmazni: legyen minden ember egyenlő a lustaságban. Végső soron belátható, hogy a kapitalizmusnak és a szocializmusnak is ugyanaz a célja: az emberi lét egyetlen valódi igazságához, a Semmittevéshez jutás. Mivel ez az igazság a tudattalan mélyén rejtőzik, szinte mindenki a színlelést választja és a lustaságot átkozza. Pedig itt lenne az ideje, hogy akik komolyan hisznek a szocialista társadalom magasabbrendűségében, őszintén beszéljenek. Egyértelművé kell tenni, hogy a külső hasonlóságok ellenére alapvető különbség van a munkával, illetve a semmittevéssel kapcsolatos kapitalista és szocialista felfogás között. A kapitalista rendszerben mindig az uralkodó osztály érdeke érvényesül, s mivel a lustálkodás lehetőségét egyedül a munka biztosítja, a kapitalista munkaszervezet úgy állította fel a maga szisztémáját, hogy abban nem mindenki számára adott a lustálkodás; csak az élvezheti ezt a kiváltságot, akinek van tőkéje. „A kapitalista osztály megszabadította magát a munka nyűgétől, vagyis minden olyan tehertől, amitől az egész emberiséget meg kellene szabadítani. A tőkésosztály az egész népet munkaerőnek tekinti, ahogyan a szocialista rendszer is egyfajta 'munkagépezetnek' tekinti az embereket.” [12]

Elvben a kapitalisták is érdekeltek lennének abban, hogy folyamatosan újratermelődjék a munkás emberek energiája és munkakedve, ami természetesen „lustálkodás és lazítás” nélkül nehezen képzelhető el. Csakhogy a dolgozó embereknek ez a természetes szükséglete – mint sok más, ugyancsak természetesnek tekinthető igénye – figyelmen kívül marad. A szocialista rendszernek a kapitalista szisztémával szembeni fölénye rendkívül egyszerű és könnyedén belátható elven nyugszik: minél többen dolgoznak, annál rövidebb lesz a munkaidő, így a szocialista rendszerben a tőkés elvész a „lustálkodáshoz való jog” privilégiumát. „Azért kell kisajátítani a tőkés magántulajdonát, hogy egyenlően lehessen felosztani a társadalom működéséhez szükséges erőforrásokat: a munkát és a semmittevést.” [13] A szocializmus fölénye a kapitalizmussal szemben elsődlegesen abban áll, hogy egyensúlyt teremtsen az emberi létezés alapját képező munka/lustálkodás kettős elvének kapcsolatában, és ez a régóta vágyott „harmónia”, illetve „szintézis” minden földlakó számára megtapasztalható lesz. A szocialista rendszer tehát nem a munkaidő növelésében, hanem annak csökkentésében érdekelt. Az árutermelést sem a profitmaximalizálás mozgatja, hanem az emberek valódi szükségletei. Nem kell felesleges javakat előállítani, mert az csak a kapzsiságot fokozza. Az új társadalomban a technológiai fejlesztések sem a profit növelését célozzák, hanem hogy megszabadítsák az embereket a nehéz fizikai munkától és a munkás ember „bőr keményedését és izzadságát a gépek vegyék át”.

fehér gondolat

Vagyis minden élőlény a lustaságra törekszik. De – s ez az igazi paradoxon – a lustaság egyben a munka legfontosabb mozgatórugója, mivel ma már csak a munkával lehet eljutni hozzá. Így nagyon is érthető, hogy az ember éppen azért tekinti átoknak a munkát, mert eredetileg gondtalanul és természetes semmittevésben töltötte napjait. Lehetséges, hogy valamikor tényleg létezett ilyen „paradicsomi állapot”, és az innen elűzött ember emlékezetében még maradt valami homályos emlék erről a hajdani (és a jövőben esetleg újra lehetőségessé váló) ideális világról. A „lustálkodáson alapuló lét” újjászületése nem tűnik őrült ötletnek, főleg ha ehhez kapcsoljuk az eddig figyelmen kívül hagyott „fehér gondolatban” megjelenő „nem-elbukott-Isten” lehetőségét is. Aki először olvassa az

esszét, valószínűleg itt megtorpan, mert homályos, hogy mit akar a szerző a „fehér gondolat” kifejezéssel. A kommentátorok és fordítók segítenek a tisztánlátásban: egyöntetűen állítják, hogy Malevics a „Fehér alapon fehér négyzet” című festményére utal, amely a szuprematista művészet egyik csúcsteljesítménye. A festmény valójában a tiszta semmit (és a semmittevést) ábrázolja, azt a tárgynélküliséget, amelyet – ízléstől függően – nevezhetünk mennyországnak vagy nirvánának. Giorgio Agamben több munkájában is megemlíti Malevics esszéjét, és az *Alkotás és anarchia. Munka a kapitalista vallás korszakában* című könyvében úgy véli, az orosz festő a „fehér gondolat” kifejezés használatával „(...) azzal a hagyománnyal fordul szembe, amely a munkában az emberi lét kiteljesedését látja, ugyanis Malevics épp a *tétlenséget* tekinti az 'emberi lét legmagasabb rendű formájának'. És ennek a felfogásnak a szuprematizmus utolsó stádiumában megjelenő *fehérség* lesz a legmegfelelőbb szimbóluma.” [14]

A fizikai tétlenség tehát nem öncél, hanem valamiféle küszöb vagy előszoba a mentális tökéletesedés egyelőre még távolinak tűnő birodalma előtt. Hosszú ide az út, és a művészet lehet az emberek legfelkészültebb idegenvezetője. Azt persze senki sem tagadhatja, hogy minden megtett lépéssel egyre közelebb kerülünk a régen vágyott állapothoz, amit akár részesedésnek is nevezhetnénk az „isteni tökéletesedésben”. És ha több ezer, esetleg több millió év múltával az ember végre eljut ebbe az állapotba, és valóságosan is felismeri önmagán „Isten képmását”, amely

korábban csak a képzeletében létezett, akkor feltehető a kérdés: milyen teendő vár rá ebben az idilli állapotban? Ha már nem lehet új ismeretet szerezni és okafogyottá válik bármit is csinálni, mi értelme tovább élni? „Ha elértük ezt a tökéletességet, eljutunk Istenhez, vagyis ahhoz a képhez, amely eddig csak a képzeletben és a legendákban vagy talán a valóságban is létezett, akkor az isteni tétlenség új korszaka köszönt ránk. Itt eltűnik a hagyományos értelemben vett ember, mivel predesztinációjának megfelelően ideális alakot ölt. És ugyanez történik a munkával. A munka révén az ember meghódítja a tökéletességet, mert minden általa megtermelt dolog a természet részévé válik, és minden további erőfeszítés nélkül úgy kerül be a szervezetébe, mint most a levegő... Isten tökéletes képe jelenik meg a munkában is, amely éppen arra törekszik, hogy megszabadítsa az embert a munkától, és elérje azt a boldog korszakot, amikor az általa létrehozott gyárak és üzemek maguktól dolgoznak. Akkor ez a látszólag aprócska emberi siker mintája lesz annak a nagy gyárnak, amit világegyetemnek nevezünk, amelyben minden termelés mérnökök és szakmunkások nélkül zajlik, és amelyet Isten épített fel, aki a mindenség maga: hatalmas és mindent tudó.” [15]

hallgatásra kényszerítették

Persze, ismeri el a szerző, a mindennapok embere számára nehezen emészthetőek ezek a forradalmi gondolatok, hiszen a távlatos gondolkodás lehetősége ma még ritka privilégium. A szocializmus olyan felfogása, amelyben egyesül a mítosz, a vallás, a művészet és a társadalmi utópia, egyelőre nehezen emészthető vízió. Ma még ellenérzésekkel fogadják, de ez nem lehet akadálya, hogy végleg lemondjunk a jövő tervezésének lehetőségéről. Ma még a politikai hatalom képviselői ellenségként tekintenek efféle „jövőlátó lelkekre”, noha talán már maguk is sejtik, hogy egyre kevesebb az esélyük, hogy végleg elhallgattassák őket. És ebben a tekintetben Malevics valóban prófétának bizonyult. A szovjet politikai vezetés a legkevésbé sem tűnt fogékonynak az esszében kifejtett, és a cenzorok által minden tekintetben „ellenforradalminak” minősített „esztétikai” vízióra. A húszas évek közepétől a művészt hallgatásra kényszerítették. Elméleti műveit nem közölték, festményeit nem

Persze, ismeri el a szerző, a mindennapok embere számára nehezen emészthetőek ezek a forradalmi gondolatok, hiszen a távlatos gondolkodás lehetősége ma még

állíthatta ki. Manapság Malevics festményeit világszerte elismerés övezi, de azt gyanítom, *A lustaság mint az emberi lét valódi igazsága* című esszéje nem számíthat sikerre.

*

A szabadidő jogáért való küzdelem századok óta a különböző politikai mozgalmak egyik legfontosabb célkitűzése. Napjainkban a jórészt fiatalokból álló „Fridays For Future” nevű nemzetközi szervezet a klímavédelem mellett ezt tűzte zászlajára. Ahogy Gregor Ritscher fogalmaz: „A szabadidő birtokbavételének joga már önmagában is az autonóm életvezetés alapértékét sértő, idegen befolyás alóli felszabadulás szimbólumává vált, így nyelvileg is jól megfogalmazható politikai tartalom lett.” [16]

A harcnak fontos állomása Bertrand Russell *A semmittevés dicsérete* című 1932-ben megjelent esszéje, amelynek szemlélete és érvelésmódja feltűnő egyezéseket mutat Malevics álláspontjával. [17] A brit filozófus is gyermekkori emlékének felidézésével kezdi írását: „A semmittevés minden bűn anyja”, hallotta nemegyszer a szülői házban, s mint jól nevelt gyermek, ő is mindent elhitt a felnőtteknek, és olyan „(...) erős

kötelességérzet fejlődött ki bennem, ami egész életemben megfeszített munkavégzésre készítetett.” [18] De, folytatja, fokozatosan egyfajta „belső forradalom” játszódott le benne, és végül arra a következtetésre jutott, hogy a munkavégzés dicsőítése kolosszális hazugság, amelynek káros következményei az úgynevezett modern, ipari társadalomban teljesedtek ki. Régebben némileg másképpen nézett ki a helyzet. Russell egy sokak által ismert történetet idéz fel: egy nápolyi utazó tizenkét, a napon sütkérező koldussal találkozott a városban. Elhatározta, hogy a leglustábbat megajándékozza egy lírával. Amikor a koldusok meglátták a kezében lévő pénzt, tizenegyen rögtön felugrottak a helyükről, és nyújtották a markukat. Az utazó úgy döntött, továbbra is a fűben heverésző tizenkettedik koldusnak adja az egy lírát. „Ez az utazó egy nagyon lényeges dologra tapintott rá. Azokban az országokban, amelyek nem részesülnek a mediterrán napsütés jótékony áldásában, sokkal nehezebb semmittevőnek lenni, és ennek ösztönzése érdekében sokkal több propagandára van szükség” [19] Russell éppen a semmittevés melletti érveket szándékozik összegyűjteni. De érdemes megnézni, hogy a semmittevés igazolása során milyen érveket vagy inkább *látszatérveket* utasít vissza. Sokan azt mondják, ha valaki valamilyen tisztességes foglalkozást űz, és abból viszonylag jól megél, akkor számos éhező embertársa szájából lopja ki a falatot. De ha ez így lenne, senki nem csinálna semmit, és mindenkinek jutna elég mindenből. A helyzet viszont az, hogy ha valaki a becsülettel megszerzett pénzét elkölti, ezzel számos embertársát is munkához (és ezáltal jövedelemhez) juttatja, amiért kenyeret és egyebet vásárolhat magának.

szinte semmi hasznuk nincs

Egészen más a helyzet,
államkötvényekbe fektetjük
megtakarított pénzünket, amit
egyébként a közgazdászok szüntelenül

tanácsolnak az egyszerű polgároknak. A modern állam a legnagyobb gazemberség megtestesítője, írja Russell. Az állampolgároktól beszedett pénzt korábbi háborús adósságainak finanszírozására vagy éppen egy újabb háború előkészítésére költi. Ezeket a politikusokat nyugodt lélekkel a shakespeare-i drámák gyilkosaihoz lehet hasonlítani. „Nyilvánvaló, hogy még akkor is jobban jár az ember, ha történetesen

elissza vagy elkártyázza a nekik szánt pénzt.” [20] Sokan azt is mondják, hogy üzleti vállalkozásokba érdemes a pénzünket fektetni. Ha ezek a vállalkozások hasznos dolgokat termelnek, akkor van igazság ebben. Csakhogy a legtöbb vállalkozás olyan termékeket hoz létre, amelyeknek szinte semmi hasznuk nincs, ráadásul ezeknek a vállalkozásoknak a jó része rövid idő alatt tönkre is megy, s aztán csak futhatunk a pénzünk után. „De mindezek csak előzetes megjegyzések voltak. Most azonban teljes komolysággal szeretném kijelenteni, hogy a mai világban sok kár származik abból a hitből, hogy a munkának óriási értéke van – szerintem éppenséggel a szervezett munkatevékenység korlátozásán keresztül vezet az út a jóléthez és a boldogsághoz.”

[21]

Mindenekelőtt érdemes tisztázni, hogy voltaképpen mi a munka. Két fajtáját érdemes megkülönböztetni. Az egyik a föld felszínén, illetve a föld mélyén található anyag mozgatásával vagy a földműveléssel kapcsolatos tevékenység. Ezek nehéz és rosszul

fizetett munkák. A másik fajta, amikor valakik – rendszerint ők vannak kevesebben – megmondják a többieknek, hogy *mit csináljanak*, illetve tanácsokat adnak, hogy miként kell a valódi munkát végző embereknek *dirigálni*. Ez jóval kényelmesebb munka, és természetesen jobban is lehet vele keresni. Ezeknek a parancsokat és „jótanácsokat” osztogató embereknek sokszor fogalmuk sincs arról a területről, amibe beleszólnak, de számukra ez nem probléma: a lényeg, hogy eredményesen tudjanak kommunikálni, illetve ügyesen és hatékonyan bánjanak a propaganda eszközeivel. Egész Európában – még ha Amerikában nem is – létezik egy harmadik fajta társadalmi csoport is. Érdekes, hogy sokak szemében éppen azok a legnagyobb elismerésre méltó emberek, akik ehhez a csoporthoz tartoznak. Ők olyan jelentékeny vagyonnal rendelkeznek, hogy igazából semmit sem kell csinálniuk, mert mindent mások csinálnak helyettük. „Sajnos, ezeknek az embereknek a semmittevését csak a többiek szorgalma teszi lehetővé. Valójában kényelmes lustálkodásuk forrása a munka evangéliumából ered. Persze, ha mondjuk mások is szeretnék a példájukat követni, valószínűleg ők lennének az utolsók, akik ennek örülnének.” [22] A történelem során, a modern ipari társadalom létrejöttéig, az emberek többségének – férfiaknak, nőknek és gyakran a gyerekeknek is – noha nagyon sokat kellett dolgozni, mégis leginkább az éhezés és a nyomor volt az osztályrészük. Talán csak a katonák és a papok jelentettek kivételt a szabály alól. 1917 óta Szovjetországban állítólag megváltozott a helyzet, de valójában ott a pártfunkcionáriusok ugyanolyan kivételezett helyzetben vannak, mint egykor a nyugati világban a katonák és a papok. A modern ipar már nemcsak a privilegizált csoportok, de szinte minden ember számára megadta a lehetőséget, hogy csak keveset dolgozzon, és jobbára „semmittevéssel” töltse idejét.

bensővé vált munkakényszer

Az igazság az, írja Russell, hogy a sokáig dicsért munkaerkölcs valójában rabszolgamorál, noha mindenki számára nyilvánvaló igazságnak kellene

lennie, hogy a „(...) modern világban nincs többé szükség rabszolgaságra.” [23] A középkorban a parasztok valószínűleg akkor sem dolgoztak volna kevesebbet – valószínűleg többet sem –, ha a nemesek, a papok és a katonák nem az általuk

megtermelt javakból éltek volna. A bensővé vált munkakényszer a modern ipari civilizáció „találmánya”, amely akkor is működik, ha nem jelenik meg a külső erőszak semmilyen látható formája. Ez persze az állam számára is kifizetődőbb megoldás, mivel nem kerül pénzbe. De napjainkra ez a belső kényszer is feleslegessé vált, hiszen a modern technika mindenki számára biztosítja a szabadidővel rendelkezés és a pihenés lehetőségét anélkül, hogy ez az „adomány” akár a legcsekélyebb mértékben is hátráltatná az emberi civilizáció fejlődését. A változás jól érzékelhető volt a legutóbbi „nagy háború” idején. ^[24] A férfiakat tömegével hívták be katonának, s az így megüresedett munkahelyeket nőkkel „töltötték fel”. Rengeteg ember szinte kizárólag kémkedéssel, sebesültek ápolásával vagy éppen háborús propaganda terjesztésével foglalkozott. Ennek ellenére – s ezt kiváltképpen a szövetséges hatalmak esetében lehetett megfigyelni – mindenütt nőtt a gazdaság teljesítménye, és a lakosság általános egészségügyi állapota is javuló adatokat mutatott. „A pénzügyi világ képviselői persze szeretnek erről elfeledkezni; folyton arról beszélnek, hogy csökkenteni kell a kiadásokat, mert 'ma nem ehetjük meg a holnap kenyerét'. Ez szimpla ostobaság, hiszen nem létező kenyeret képtelenség megenni. A háború cáfolhatatlanul bizonyította, hogy a modern népek, hála a tudomány és a technika eredményeinek, jóval kisebb termelési kapacitásra támaszkodva is képesek a megfelelő színvonalú ellátást biztosítani.” ^[25] A kötelesség értékére hivatkozás jórészt képmutatás a hatalmasok részéről: azt a célt szolgálja, hogy a társadalom többsége az ő érdekeiknek rendelje alá az életét.

Ha a háborút követő években a békés polgári élet viszonyaira adaptálták volna a háborúban szerzett „tudás- és tapasztalattöbbletet”, akár már napjainkban négy órára lehetne csökkenteni az átlagos napi munkaidőt. Nem ez történt, mert a háború

után szépen helyreállt a korábban megszokott „kaotikus rend”, s újra a munka „becsületéről és értékéről” szónokoltak, akik jobbára a munkások és az alkalmazottak munkájából élnek. Végül is azt történt, hogy a hatalom és gazdagság birtokosai a már régről ismert érveket ismételték: „Az a gondolat, hogy a szegények – mivel bőven van szabad idejük – kedvük szerint szórakozhatnak, folyton bosszantja a gazdagokat. A tizenkilencedik század elején még természetesnek tekintették, hogy a férfiaknak napi tizenöt, a gyermekeknek pedig tizenkét órát kell dolgozniuk, noha gyakorta az utóbbiak is tizenöt órát dolgoztak. Amikor néhány jó szándékú embertársunk azt merészeli mondani, hogy talán mégiscsak túlzás ennyit dolgozni, akkor azt válaszolják nekik, hogy a munka megakadályozza a felnőtteket abban, hogy a kocsmában részegeskedjenek, a gyerekeket pedig hogy hülyeségekkel töltsék idejüket. Gyerekoromban, röviddel azután, hogy a városi munkások is választójogot kaptak és törvénnyel szabályozták a munkaszüneti napok számát, a társadalom felsőbb rétegéhez tartozó emberek rettenetesen felháborodtak ezen. Magam hallottam, amikor egy idősebb hercegnő azt mondta: ‘És mit kezdenek ezek a koldusok a szabadidejükkel?’” [26] Manapság persze nem ennyire őszinték az emberek, de nem kétséges, hogy a fejükben most is ezek az eszmék munkálnak.

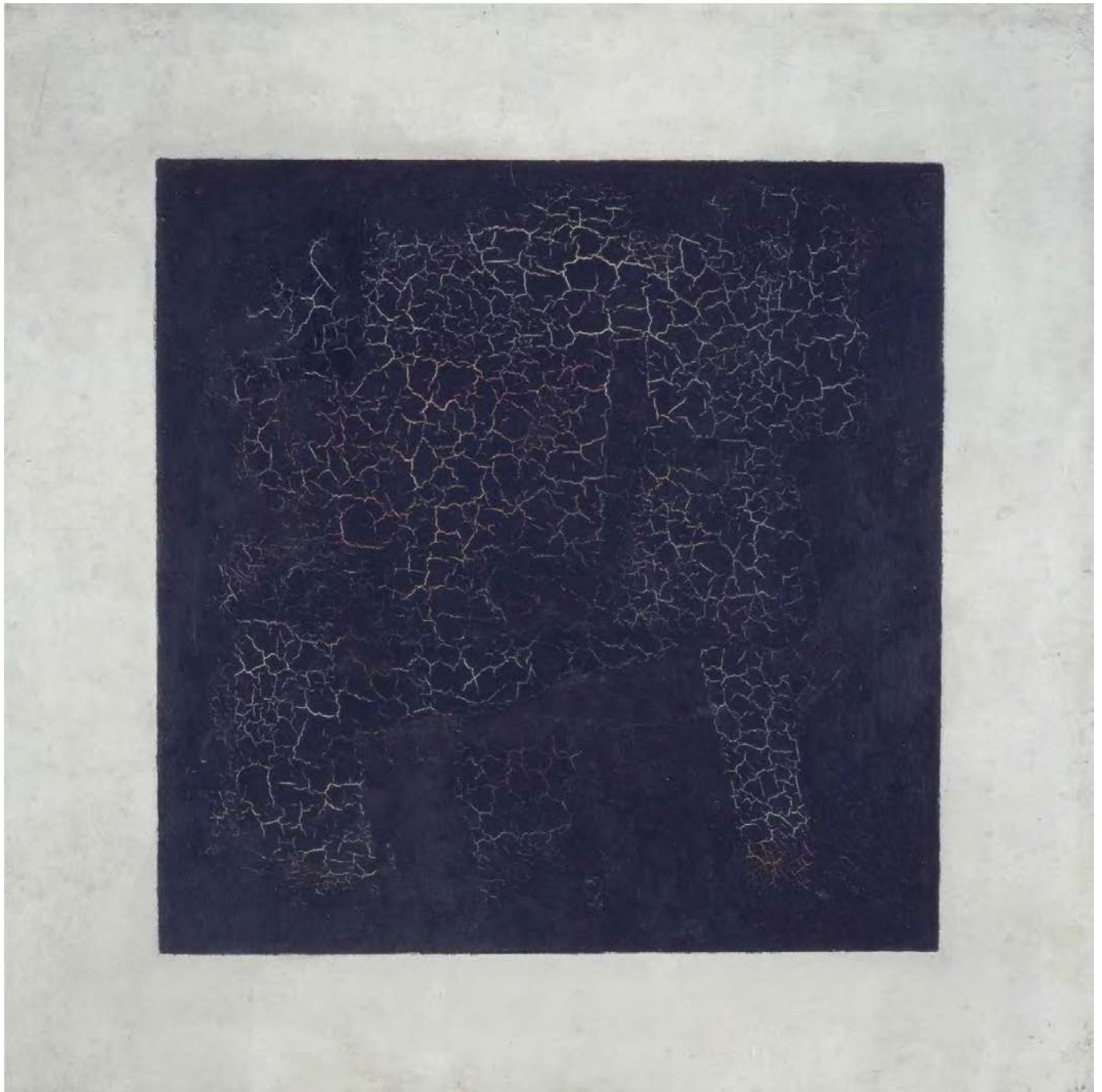
stabil kulturális háttér hiányában

Russell egyúttal azt is hangsúlyozza, hogy a szabadidő hasznos eltöltését is tanulni kell, hiszen stabil kulturális háttér hiányában hosszabb távon lehetetlen bármilyen értelmes emberi

tevékenységet művelni. „El kell ismerni, hogy a szabad idő okos felhasználása a civilizáció és az oktatás eredménye. Aki egész életében napestig dolgozni kényszerül, akkor (is) unatkozni fog, ha éppen nem csinál semmit.” [27]

Ami Oroszországot illeti, az 1917-es forradalmat követő években – a klasszikus nyugati értékrendhez képest – sok minden megváltozott. A lényeg mégis ugyanaz maradt: a szovjet propaganda továbbra is a munka mindenekfelett álló értékét hirdeti, csak a „becsületlen szegény embereket” nevezték ki új uralkodó osztálynak. Mondják ezt persze azok, akik maguk inkább csak parancsolni szeretnek, mintsem dolgozni. Legfeljebb ők nem a Bibliára, hanem a dialektikus materializmus

fundamentális tételeire hivatkoznak. Hogy miként alakul az orosz nép sorsa a jövőben, azt egyelőre senki sem tudja. De ha minden az ottani vezetés reményei szerint történik, és hatalmas nyersanyagkincsükre, valamint a megfeszített fizikai munkára támaszkodva elérik utópisztikus céljaikat, a legfontosabb kérdés továbbra is megmarad: „Mi történik, ha már mindenki kényelemben él anélkül, hogy egész nap robotolna?” [28]

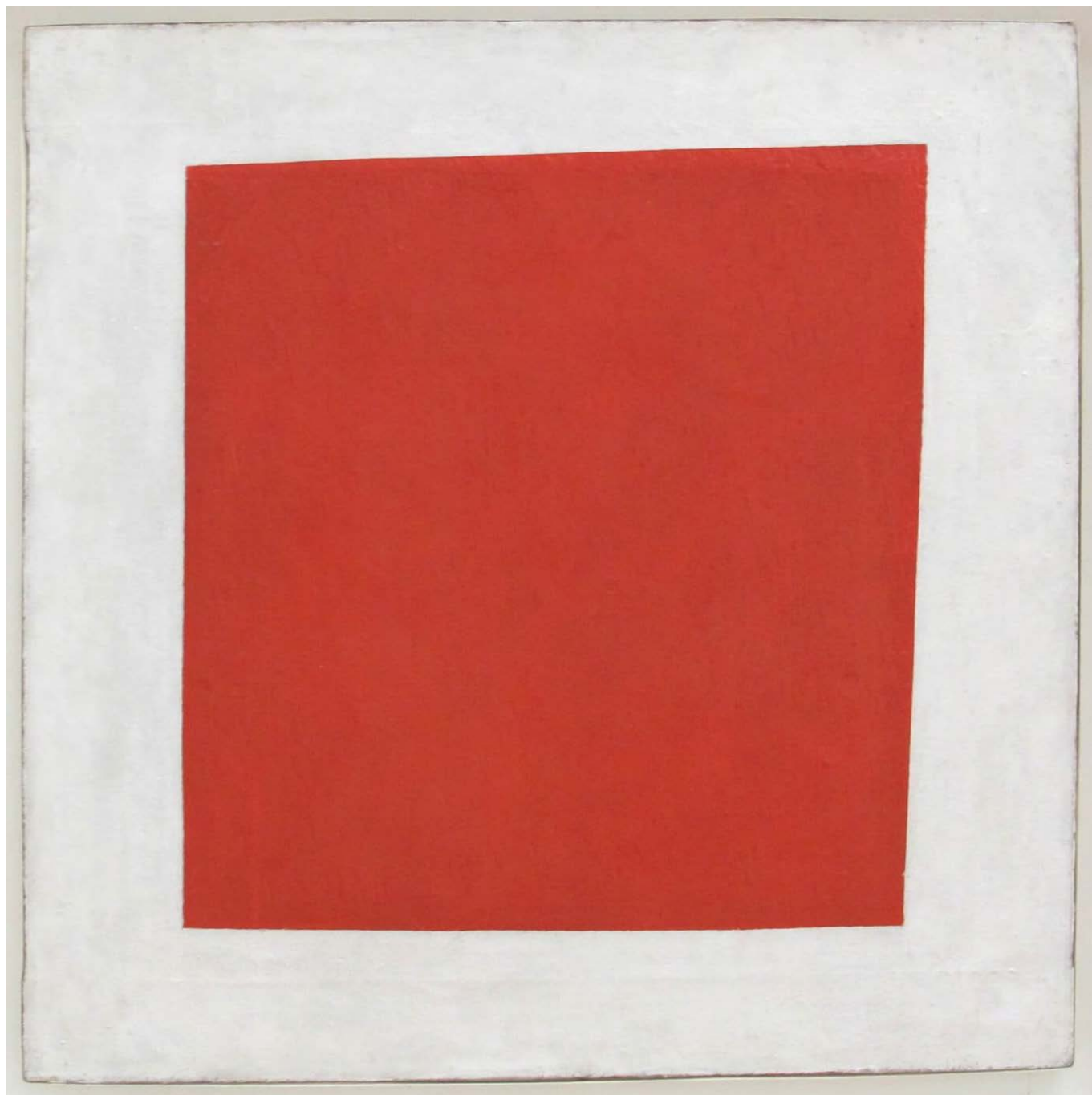
Ezek persze általános érvényű dilemmák is, amelyek szorosan összefüggnek a szabadidős tevékenységek jól érzékelhető degenerálódásával. Sokan úgy vélekednek, hogy a szabadidő jó dolog, de ha csak napi négy órát dolgoznának az emberek, képtelenek lennének értelmesen eltölteni megnövekedett szabadidejüket. Ez az érv bizonyosan igaz napjainkban, írja Russell, de korántsem így áll, ha a régebbi korok életfelfogásához mérjük. A múltban az emberek még képesek voltak olyan vidám és játékos életre, amelyet mára maga alá gyűrt a hatékonyság szinte mindenki által tisztelt „beteges kultusza”. A modern ember úgy gondolkodik, hogy minden cselekedetének valamilyen önmagán túlmutató célt kell szolgálnia, és „(...) nem lehet semmilyen cselekedet úgymond öncélú” [29]. Némelyek kárhozzátják a fiatalokat, mert minden szabadidejüket a moziban töltik, ahol csak a rossz ragad rájuk. De – talán éppen ugyanazok az emberek – respektálják a filmkészítést mint szimpla üzleti vállalkozást, hiszen jelentős profitot termel a befektetőknek. Sokan elismeréssel beszélnek a pék vagy a hentes munkájáról, de elítélik és könnyelműséggel vádolják azokat, akik jó étvággal elfogyasztják termékeiket. „Mindezt általánosabban is meg lehet fogalmazni: ha valaki pénzhez jut, az jó dolog, de a pénzköltés rossz. Csakhogy ez döbbenetes abszurditás, mivel itt ugyanannak a tranzakciónak a két *oldaláról* van szó. Ezen az alapon azt is mondhatnák, hogy a kulcs jó dolog, de a zár nem!” [30]

ne hagyják magukra

Esszéje végén a brit filozófus a semmittevés hasznossága melletti érveit foglalja össze: irányadó javaslatát, hogy a napi munkaidőt négy órára kellene rövidíteni, nem úgy kell érteni, hogy

az így megnövekedett szabadidőt könnyelmű és haszontalan tevékenységekre kell fordítani. Abból érdemes kiindulni, hogy a munkával eltöltött órák lehetőséget biztosítanak a dolgozó emberek legfontosabb egzisztenciális szükségleteinek kielégítésére. A szabadidejüket, legalábbis elvben, azzal töltik, amihez éppen kedvük van. Fontos, hogy az embereket ne hagyják magukra ezekben a korántsem egyszerű döntési helyzetekben. És itt jelenik meg a társadalom különféle intézményeinek, elsősorban a neveléssel és oktatással foglalkozó intézményeknek, illetve az ezen a területen dolgozóknak a felelőssége. Elsősorban tőlük függ, hogy a következő nemzedékek tagjai hogyan élnek a megnövekedett szabadidős

lehetőségekkel: értelmes vagy hiábavaló foglalatosságokat találnak ki maguknak. Azt is látni kell, teszi hozzá Russell, hogy az „igényes szórakozásnak” számos formája van, az úgynevezett „magaskultúra” értékei mellett például a városi kultúrában ma már szinte ismeretlen népzeneben és a néptáncban is olyan impulzusok rejtőznek, amelyek nélkülözhetetlenek a harmonikus és autonóm életvezetésre képes személyiség kialakulásához. Az effajta tevékenységek mindenképpen hasznosabbak, mint egész nap rádiót hallgatni, érzelgős filmeket nézni vagy futballmérkőzésre járni.

Russell végső konklúziója némileg talányos, mert keveredik benne a múlthoz és az aktuálishoz kapcsolódó pesszimizmus, illetve egy lehetséges jobb jövőbe vetett „szolid” remény: „A modern termelés eszköztára mindenki számára lehetőséget teremt, hogy életét biztonságban és kényelemben élje. Mi mégis inkább azt választottuk, hogy egyesek bőségben éljék mindennapjaikat, míg mások nyomorognak. Az igazság az, hogy az emberek többsége ebben a fontos kérdésben eddig nagyon ostobának bizonyult, de nincs okunk feltételezni, hogy ennek mindörökké így kell maradnia.” [31]

1. Agamben, Giorgio: *La Règne et la Gloire. Pour une généalogie de l'économie du gouvernement*. Éditions du Seuil, Paris, 2008. Ford. : Joël Gayraud és Martin Rueff ↑
2. Agamben, Dzsordzso: Bezgyejatyelnoszt ekonomiki i ekonomika bezgyejatyelnosztjy. Intyerju. In: Logosz, Tom 29 (2019), Szentpétervár, (133–146), 134–135. ↑
3. I. m. 135. ↑
4. I. m. 136. Agamben megjegyzését azért érdemes némileg árnyalni, mert mások is felfigyeltek erre a különös rejtélyre. Például Ângelo Cardita. Érdekes tanulmánya egy kanadai teológiai folyóiratban olvasható. A *Liturgia, a lustálkodás munkája* azt a kérdést boncolgatja, hogy az egyházi liturgiák voltaképpen a semmittevést vagy a munka egy „sajátos modalitását” jelenítik-e meg. Ha a munkát kizárólag a gazdasági racionalitás nézőpontjából értelmezzük, a liturgiákat nehéz lenne a munka fogalma alá rendelni, csakhogy ezzel a szűklátókörű gondolkodással megakadályozzuk, hogy észrevegyük az emberi lét mélyebb összefüggéseit. Lásd Cardita, Ângelo: *Liturgie, le travail de la paresse. Laval théologique et philosophique*, 73,(3), 321–343. <https://www.erudit.org/en/journals/ltp/2017-v73-n3-ltp03568/1044563ar/> ↑
5. Agamben, i. m. 142. ↑
6. I. m. 142. ↑
7. Malevics, Kazimir: *Leny kak gyejsztvityelnaja isztyina cselovecsesztva*. Galileja, Moszkva, 1994. Felix Philipp Ingold utószava (*A semmittevést rehabilitálása*) rövidített változata a szerző 1979-ben megjelent német nyelvű írásának (*Wiener Slawistischer Almanach*). Malevics eredeti, orosz nyelvű esszéje mellett felhasználtam a francia fordítást is. Lásd. Malévitch, Kazimir: *La paresse comme vérité effective de l'homme*. Éditions Allia, Paris, 2002. Ford.: Régis Gayraud. ↑
8. Raszkov, Danyila: *Leny i trud: po motivam Malevicsa*. In: Logosz, Tom 29. (259–372), 260. ↑
9. Malevics, *Leny...*, 13. ↑
10. I. m. 14. ↑
11. I. m. 15. ↑
12. I. m. 16. ↑
13. I. m. 16. ↑
14. Agamben, Giorgio: *Création et anarchie. L'œuvre à l'ère de la religion capitaliste*. Éditions Payot & Bibliothèque Rivages, Paris, 2017. 48. Ford.: Joël Gayraud és Martin Rueff. Továbbá Malevics, *Teny...*, 19. ↑
15. Malevics, *Teny...*, 20. ↑

16. Ritscher, Georg: *Freie Zeit. Eine politische Idee von der Antike bis zur Digitalisierung*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2021. 13. A *Fridays For Future* többek között azt is követeli, hogy a diákok a tanítási idő alatt is tüntethessenek. ↑
17. Russell, Bertrand: *Éloge de l'oisiveté*. Éditions Allia, Paris, 2022 (2002). Ford.: Michel Parmentier. Eredetileg: *In Praise of Idleness*, *Review of Review*, 1932. ↑
18. Russell, i. m. 7. Noha Russell angol főnemesi családban született, felnőtté válva fokozatosan szembefordult az otthon tapasztalt, sokszor kegyetlenségig fajuló nevelési elvekkel, és inkább a mérsékelt és józan baloldali értékek felé tájékozódott. Önéletrajzi írásaiban újra és újra visszatér sajátos „önfejlődéséhez”. ↑
19. I. m. 7-8. ↑
20. I. m. 9-10. ↑
21. I. m. 11. ↑
22. I. m. 12-13. ↑
23. I. m. 15. ↑
24. Értelemszerűen az első világháborúról ír a szerző. ↑
25. I. m. 17-18. ↑
26. I. m. 20. ↑
27. I. m. 23. ↑
28. I. m. 26. ↑
29. I. m. 30-31. ↑
30. I. m. 31. ↑
31. Russell, i. m. 38. ↑

kép | Kazimir Malevics festményei, wikipedia.org